

Az én házam az én várom:

a családi otthonok jelentősége egy hajdani szocialista városban

Fordította: Mohácsi Miklós

A rendszerváltozás óta Dunaújváros városképét alaposan átrajzolták az új piacok, butikok, tükrös-márványos banképületek, benzikutak, autókereskedések és Közép-Európa épülő legnagyobb katedrálisának betonváza. Az egyhangú sztálinbarokk lakóházakat is egyéniesítették új festéssel, reklámfelületekkel és beépített tetőtérrel. A népszerű butiksor posztmodern portáljai előtt elhaladva megfeledkezhetünk arról, hogy ezek a mutatós kirakatok egy panelház földszintjének átalakításából jöttek létre. Egy fiatalasszony meglegedve mondta nekem, hogy „ez majdnem olyan érzés, mintha egy nyugati városban sétálnál”. A régi falu, Pentele képe, melyet 1989 előtt szándékosan elhanyagoltak, szintén megváltozott: az utak új aszfaltot kaptak, a járdákat hangulatos kockakövekkel látták el, és ideköltözött a vasmű új vezetőségének néhány tagja is, vadonatúj luxusvillákba. A város és a falu közötti éles határt tompították a nyolcvanas és a kilencvenes években épített családi házak és sorházak. Mint az ország más vidékein, Dunaújváros környékén is elszaporodtak a keres családi házak a szuburbanizálódó városrészekben és szomszédos falvakban. A hatvanas, hetvenes és nyolcvanas években épült házak egyszerűbb vonalait bonyolult építészeti megoldások váltották fel,

melyek a legkülönbébb formákat, stílusokat és anyagokat alkalmazzák. A többnyire ragyogó színűekre festett házakat lekerekített formák (boltívek, ablakok és ívelt falak), tornyok és oszlopok, valamint ragyogó piros cserép- vagy nádtetők díszítik.

Ez a posztszocialista világ azonban sok ittlakó számára a „vadkapitalizmus” korszaka: az életszínvonal csökkenése egyre többükkel mondatja, hogy „csak a pénz számít”, hogy pusztán becsületes és szorgalmas munkából nem lehet megélni. A lottó, a kóláskupagyűjtés és más népi játékok népszerűsége azt tanúsítja, hogy csak ezek a kis kockázatú szerencsejátékok adnak reményt – ha nem is a meggazdagodásra, de legalább a „normális élet” kialakítására. A *Dunaújvárosi Hírlap* közelmúltban megjelent szerkesztőségi cikke így kommentálja a lottózók előtti hosszú sorokat: „Mert a legtöbben tudják, érzik: ebben a világban sajnos sok pénz kell a tartalmas élethez. Ha fel akarod frissíteni a házi könyvtáradat, ha utazni akarsz, világot látni, emberléptékű lakásban szeretnél élni, normális autón járni, néha tisztességesen megvacsorázni, ahhoz kisebbfajta vagyon kell.”¹ De mi adja a mércét a „normális élet” elképzeléséhez, és mit jelent az, hogy „csak a pénz számít” a posztszocialista Magyarországon?

Ez az esszé a Dunaújvárosban és környékén az elmúlt másfél évben végzett antropológiai terepmunkán alapul. Az írás egyik változatát a *Replika* 1997. évi angol nyelvű különszáma jelenteti meg. A tanulmány hátterét alkotó kutatást az International Research Exchange Board (IREX), a National Endowment for the Humanities, a United States Information Agency, az Egyesült Államok Külügyminisztériumának Orosz, Eurázsiai és Kelet-Európai Kutatások Programja (Title VIII), valamint részben a Fulbright Alapítvány (IIE) támogatta. Köszönettel tartozom Matthew Hullnak, Deborah Corneliusnak és Vörös Miklósnak a tanulmány írását segítő megjegyzéseikért.

A családi otthon ideális terepet kínál ezen elképzelések tartalmának közelebbi elemzéséhez: megvizsgálhatjuk, miként hatnak ezek az emberek cselekedeteire, az önmagukról és a posztoszocialista korszakról alkotott véleményükre. Az elmúlt nyolc év gazdasági nehézségei ellenére sok család részesíti előnyben a lakásszerzést vagy a lakás felújítását a családi megtakarítások, a szabadidő és a munkaerő felhasználásának összes többi lehetőségével szemben. Sokan rendületlenül állítják, hogy a házépítéssel vagy lakásfelújítással járó nehézségeket kényszerből vállalják, mert nem látnak más választási lehetőséget. A legtöbb társadalomban a mindennapi élet pragmatikája azonban nem határozza meg pontosan, hogy mit tekintsenek az emberek „szükségyszerűnek”, vagy hogy milyen stratégiákat válasszanak az ilyen szükségletek kielégítésére. Noha a gazdasági környezet valóban restriktív hatású, a meggyökerezett kulturális értékek és habitusok kívánatosá teszik az otthonteremtést, miközben más „választási lehetőségeket” gyakorlatiatlannak tüntetnek fel vagy éppenséggel teljesen elfeledtetnek. Az államszocializmus időszakában a családi otthon szerepe megerősödött a magánélet autonómiájának biztosításában, a normatív családforma kialakításában és szimbolizálásában, valamint a társadalmi státus elsődleges jelölője is lett. Mindezeket a funkciókat tovább színezte az a lakosság egyre nagyobb részében elterjedt vélekedés, hogy a magyaroknak „joguk” van egy elképzelt „nyugati” életszínvonal eléréséhez.² A rendszerváltozással kapcsolatos kiábrándulás ellenére a „normális életre” vonatkozó elképzelések továbbra is befolyásolják a posztoszocialista világ szubjektív megtapasztalását: a méltóság és az önbecsülés egyik legfontosabb mércéje az anyagi életszínvonal lett.

A korai államszocialista ideológia a legfontosabb céljának a társadalom modernizálását tekintette, és ennek egyik materiális formája a Dunaújvároshoz hasonló „szocialista városok” építése volt. Mint a nyugati modernista városok esetében is, a szocialista Magyarország új városainak épített környezete elsősorban arra volt hivatott, hogy a nagobbbrészt paraszti származású, mezőgazdasággal foglalkozó lakosságot bonyolult társadalmi munkamegosztás révén modern, városi munkaerővé formálja: a munkásoknak (nőknek és férfiaknak egyaránt) saját szakterületükön a termelésre kellett koncentrálniuk, és szükségleteiket a modern fogyasztás intézményei-

nek kollektív igénybevételével illett kielégíteniük. Különböző pamfletek magyarázták el a modern életmód illemszabályait ebben az új, szocialista Mekkában: önkiszolgáló boltokban kell bevásárolni, munka után moziba és presszóba kell járni, összkomfortos, modern lakásban kell élni. A hivatalos politikai ideológia ugyanakkor helytelenítette az önálló családi házas életformát, melyet reakciónak, antiszociálisnak, túlzottan tulajdon- és családközpontúnak állított be.

Azonban már az államszocializmus első évtizedében megkezdődött az önálló családi házak építésének állami támogatása, mivel a krónikus lakáshelyzet megoldásához ezt a módszert is igénybe kellett venni.³ Az állam nem volt képes lépést tartani a lakásépítési és más fogyasztási igényekkel, a lakosság a saját erőforrásaira támaszkodott: az emberek kerteszkedtek, állatokat neveltek, ruhát varrtak, bútort javítottak, barkácsoltak. A hatvanas években a nyugati jóléti szint megközelítése érdekében az állam egyre nyíltabban támogatta azokat a magánkezdeményezéseket is, amelyek az életszínvonal emelését szolgálták. Az állami ipar egyre több modern háztartási és más fogyasztási cikket termelt, az állami ideológia pedig támogatta a szabadidő tartalmas eltöltését – művelődési jellegű utazásokat, közös, esti családi programokat vagy hétvégi kirándulásokat. A fogyasztási javak továbbra is fennmaradó hiánya és választékának szűkössége miatt az emberek a szabadidő nagy részét munkával, barkácsolással és otthoni javításokkal voltak kénytelenek eltölteni. Az ilyen tevékenységekre vonatkozó ambivalens hivatalos álláspontot tükrözik a *Lakáskultúra* első évfolyamainak rovatai: az 1965-ben „Barkács, ha muszáj!” címmel indított rovatot két évvel később „Otthonművészet”-re nevezték át. A szabadidő természeti környezetben eltöltését ajánló kiadványok újrafogalmazták a vidékies, mezőgazdasági tevékenységeket, melyek immár a vikendházak kertjeibe tevődtek át. Az egyik, vikendházak tervezéséről szóló szakkönyv a modern életstílust a munka és a szabadidő térbeli elkülönítésével, a város és a vidék, illetve az emberalkotta és a természetes világ közötti éles különbségtétellel azonosítja: „A lakáskultúra fejlődése és az életszínvonal emelkedése szükségletté teszi a városlakó mind égetőbbé váló törekvésének kielégítését: a menekülést a város mindennapi életéből a természet környezetébe” (Callmeyer és Rojko 1972:5).

A hetvenes években Dunaújvárosban majdnem mindegyik családnak volt vikendháza vagy hobbi-kertje a város szélén vagy a szomszédos falvakban;

Dunaújváros

A Dózsa mozi és a „szőlőfosó”

itt gyakran töltötték pihenéssel az időt, de gyakran fordították azt fizikai jellegű termelőmunkára is. A személyes felhalmozás és fogyasztás világában a modern anyagi kultúra társadalmi jelentősége megnövekedett (S. Nagy 1997), de a hiánygazdaság miatt a fogyasztási cikkek beszerzésében a készpénzes vásárlás csupán egy lehetőség volt a sok közül – a kenőpénzes megsegítés, a külföldről csempészés vagy éppen a fusi mellett.

Miközben az értelmiség ellenzéki politikai diskurzusában az otthon eszmei értéke azért nőtt meg, mert a lakás helyet adhatott az autonóm magánszféra kialakítására, az emberek többsége számára az otthon elsősorban az örökölhető vagyon felhalmozásának elsődleges formájává vált: a családok ezért fordították megtakarításaik, idejük és energiáik nagy részét a családi vagyon értékének növelésébe házépítés vagy lakásfelújítás révén. Ebben az értelemben ez az időszak átalakította, de egyben fenn is tartotta a háború előtti kulturális értékeket és tevékenységeket. A családi otthon az autonómia, a magánélet határainak tiszteletben tartása és a családközpontúság értékeit képviseli (a polgári és politikai életben való aktív részvétel rovására); a falusi munkaetikát új fogyasztói vágyak kielégítésének szolgálatába állította, és a lakosság többségében az életszínvonal folyamatos növekedésének elvárását terjesztette el. Noha mindezek az értékek a poszt szocialista korszakban is megmaradtak, az otthon jelentősége valamelyest mégiscsak megváltozott.

Az otthon központi szerepét megerősítik a meggyökerezett kulturális értékek, gazdasági stratégiák és személyiségformálási módok: az emberek ezeket azonban az új társadalmi és gazdasági helyzethez alkalmazkodva értelmezik és hasznosítják. Egy olyan gazdasági környezetben, melyet egyre bizonytalanabbnak és kiszámíthatatlanabbnak tapasztalnak meg, melyben a kereset, a nyugdíj, a megtakarított pénz értéke napról napra csökken, és melyben az alapvető szükségletek (lakástól a kenyérig) kielégítésére többé nincs garancia, a „biztos pont”, a biztonságos otthon pszichológiai jelentősége megnövekszik. Mint azt Simmel megjegyezte a *Pénz filozófiájá*-ban, a magántulajdon intézménye az általánosan elterjedt vélekedéssel szemben nem intimebb viszonyt hoz létre az emberek és a tárgyak között, hanem éppen nagyobb távolságot; a magántulajdon eszköz arra, hogy valamilyen tartósabb viszonyt hozzunk létre a mindig potenciálisan elidegeníthető tárggyal (Simmel 1990). Korábban nem sok gyakorlati különbség volt a bérelt állami lakás és a

magántulajdonba került vagy örökölt lakás belakása között. Nem volt könnyű hozzájutni sem a bérlakáshoz, sem az öröklakáshoz, de ha már beköltözött a család, akkor mindkét esetben gyakorlatilag lehetetlen volt őket onnan kimozdítani. A mai, kockázatokkal és bizonytalanságokkal terhes társadalomban azonban egy ház vagy egy lakás tulajdona a biztonságérzet kialakításának lényeges elemévé vált.

A családi vagyont hagyományosan magántulajdonú ingatlanon, bérmunkásokkal építették fel. Az emberek többsége továbbra is az otthont tekinti a családi megtakarítás legkívánatosabb formájának, még akkor is, ha nem tervezik a tulajdon eladását vagy nincs lehetőségük arra (*Népszabadság*, 1996. június 6.).⁴ Mikor a pénz értéke a fontosságának növekedésével fordított arányban csökken, megerősödik az a nézet, hogy szégyen pénzt költeni olyan dolgokra, amit az ember maga is megcsinálhat. Az emberek többsége maga építi a házát, „magánerős építkezéssel” vagy „önerőből”, és egyre kevésbé a „kaláka” munkacseréjének igénybevételével, miközben tartózkodnak a más megoldásoktól: az építő cégek megbízásától, a kész házak vételétől, de attól a gondolatától is, hogy építkezzenek-e *egyáltalán*. Miközben az általános elképzelés szerint a házépítő cégek szerződése vagy a kész házak vétele a menedzserek és a vállalkozók privilégiuma, mert ők az építési költségeket leírhatják az adóból, egy közelmúltban publikált tanulmány szerint a házépítésbe fogó családok 60 százaléka az elmúlt években a tervezett költségeknek csak 10 százalékaival rendelkezett az induláskor (*Magyar Nemzet*, 1996. november 15.). A lakásfelújítások alkalmával is kevesen fordulnak szakemberhez, és akkor is csak a kimondottan technikai jellegű munkák elvégzését bízzák rájuk. A kisebb javításokat – a festéstől a bútor áthúzásán keresztül a legkülönbélebb díszítésekig – barkácsolással végzik. A házépítés vagy a lakásfelújítás költségeit elsősorban a munkabéren próbálják megspórolni: a felhasznált anyagok csak a legjobbak lehetnek, esetleg a fekete piacon fizetnek érte alacsonyabb árat. A munkabért pedig vagy úgy spórolják meg, hogy a család munkaerőjét használják fel, vagy pedig feketén foglalkoztatnak éhbéért napszámosokat. Ebben a furcsa marxista egyenletben a tulajdon hozzáadott értékének eredete a saját munkaerő kizsákmányolása. A pénzbeli befektetés nemcsak értékében nő, hanem mivel anyagi formában marad – ahelyett, hogy véletlenszerűen forogna az ismeretlen, absztrakt piacon – a család használatában és fizikai ellenőrzése alatt marad. Az alkotó munka ugyanakkor kiala-

kítja azt az érzést, hogy a megmunkált tárgy az alkotó elidegeníthetetlen tulajdona. Úgy tűnik, hogy a saját kézzel épített ház, melyben benne foglaltatik a család izzadsága és befektetett ideje, teljesebben képviseli a családot a maga sajátosságában: ezzel megerősíti azt az elterjedt nézetet, hogy „a ház építőjét nem lehet kilakoltatni”, függetlenül a kilakoltatást általában lehetővé tevő 1993-as törvényi rendelkezéstől.⁵ Hasonlóképpen, egy másik családtól vásárolt, befejezett házról addig nem tudják elképzelni új tulajdonosai, hogy az a sajátjuk, amíg nem alakítják át a saját elképzelésük szerint. Daniel Miller trinidadai kutatásai alapján állapította meg, hogy mai, mulandónak tűnő világban az otthon fizikai jellegzetességeit az állandóság megalkotására használják az emberek. Az otthon nemcsak szimbolikusan reprezentálja a családot, nemcsak a „biztos pont” konkrét megnyilvánulása. Amikor a házat vagy a lakást a család tagjai fizikai munkával alakítják át és formálják saját képükre, akkor az otthon fizikai elemei a családot materiális formában tárgyasítják (Miller 1994:142–144).

A magyarok hajlandósága arra, hogy a saját munkaerejüket fektessék be otthonuk felépítésébe vagy átalakításába, túllép a pénzügyi megfontolásokon és egy olyan sajátosan magyar habitust jelenít meg, melyet az anyagi környezettel kialakított aktív viszony jellemez. Ez a habitus tagadhatatlanul a már említett falusi munkaetika továbbélése, melyben a családi tulajdon határain belüli anyagi világ fizikai munkával történő átalakítása volt az Én megformálásának elsődleges eszköze (Lampland 1991). Ez a munkaetika a folyamatos termelőtevékenységet és a szabadidős elfoglaltságok kerülését követeli meg – mely kiterjed a könyv olvasására, de furcsa mód kivételt tesz a televízióval. Az Én a sajátjának tekintett anyagi világ megformálása révén alkotja meg önmagát. Ezek a tevékenységek néha terhet, különösen fárasztó vagy ismétlődő munkát jelenthetnek, melyeket „meg kell csinálni” vagy melyeket végzőjük nem tekint igazán kreatívnak. Gyakran azonban az elkészített termék, de maga a tevékenység is öröm és büszkeség forrása lehet. A végzett munkáról és annak eredményéről folytatott beszélgetések mindkét esetben ugyanazt hangsúlyozták: a kemény munkát, az ügyeskedő megoldásokat és a látható változások büszke leírását. Sokan továbbra is szkeptikusak a szakemberek által végzett munka gondosságával és minőségével kapcsolatban; különösen azt tudják nehezen elfogadni, hogy egy idegen dolgozzon a családi ingatlan kerítései között. Saját építési és bar-

kácsoló önbizalmuk alapján kétségeik vannak afelől, hogy megéri-e a többletköltséget az úgynevezett szakértelem. Az önérdék sajátos felfogásából fakadóan ugyanakkor azt is kétlik, hogy a családon vagy a szűk baráti körön kívül bárkiben is meg lehetne bízni. A gyári teherautó-vezetőtől kezdve az építészig a legkülönbözőbb emberek állítják egybehangzóan – és gyakran saját tapasztalatukra építve –, hogy ha valaki szakembert vagy munkásokat fogad fel, akkor azokat folyamatosan felügyelni kell. Ezért a barkácsolás és az önerőből építkezés a magasabb életszínvonal elérésének népszerű eszköze maradt. Ezt felismerve majdnem mindegyik otthontervezéssel foglalkozó folyóirat hosszú és illusztrációkban gazdag cikkekben tárgyalja a házepítés legapróbb technikai részleteit vagy ad tanácsot ügyes lakberendezési megoldásokhoz.

Miközben a szabadidő és a munkaerő otthonteremtési gyakorlata fennmaradt a kilencvenes években is, annak értéke az identitás alakításában észrevehetően megváltozott. Az államszocializmusban az olyan javak létrehozását, melyeket máskülönben nem lehetett volna beszerezni, pozitívan értékelték az emberek. Egy nyugati katalógusban látott szőnyeg vagy bútordarab reprodukálása megalkotója számára kettős örömet szerzett: megelégedést nyújtott a megkívánt tárgy létrehozása és birtoklása is. Ma a fogyasztói javak gyakorlatilag szabadon áramlanak és mindenütt láthatóak; akinek pénze van, szinte mindent megkaphat. Különösen a fiatalabb nemzedékekben terjedt el az a nézet, hogy sok olyan házi vagy ház körüli munka, aminek elvégzéséért fizetni is lehetne, a pénz hiányát és a robotoló életmódot reprezentálja. „Hát persze, hogy egyszerűbb lenne egy szakembert megfizetni vagy készen venni dolgokat”, mondták többen is, „de ki engedheti meg azt magának?” A szakember felbérzése ma már státuszszimbólum, éppen költségei miatt, de annak is eredménye, hogy megváltoztak az élet, a javak és a munka minőségével kapcsolatos elképzelések. Azok az emberek, akik meg tudják fizetni a szakembereket és a munkásokat, vagy pedig van elég pénzük arra, hogy „készen” vásároljanak, megengedhetik maguknak azt a luxust, hogy szabadidejüket pihenéssel és családi körben töltsék, munkát pedig csak fizetésért végezzenek. Ezt pedig egyre többen tekintik a „normális” életformának. A barkácsolásnak és a magánérem építkezésnek egyre kevésbé van meg az a különleges értéke, hogy általuk megvásárolhatatlan dolgok

birtokosai lehetünk, vagy hogy a megvásárolható javakat kiválthatjuk velük. Noha sokan érznek nosztalgiaát azok után a napok után, amikor majdnem mindenkinek lehetett egy lakása, egy autója, egy hétvégi háza, és minden nyáron lehetett vakációzni, ma már nagyon kevesen elégednének meg egy panel-lakással, Trabanttal vagy a munkahelyi kempingüdü-lőben eltöltött egy héttel. Egy lakásfelújításra ké-szülő család tagja elismerte, „hogy ha mi állunk neki szétverni és összebarkácsolni a lakást, az soha nem lesz olyan minőségű, mintha szakember tenné”. Egy alkalmazkodó szakember segítségével lakásukat va-lami olyasmivé változtatták át, ami meghaladta volna a képességeiket: „olyan a konyhám, az étkezőm, mintha a *Lakáskultúra*-ból vagy az *Otthon*-ból kö-szönne vissza... Ha feljövök, és belépek az ajtón, el-feledem, hogy csak egy panelban lakunk” (*Dunaferr*, 1995:8).

Az emberek manapság gyakran beszélnek arról, hogy nincs „jövőképük”: nincs világos elképzelésük arról, mi a helyük egy még mindig kialakulatlan tár-sadalmi-gazdasági tájképben. Egy idős férfi, aki még Dunapentelén született, így emlékezett vissza a biz-tontságot nyújtó múltra: „Akkor mindenki tudta a helyét. Most senki sem tudja, hol áll, ki van alul és ki van felül.” Egy olyan korban, melyben úgy tűnik, hogy a társadalom tehetősekre és nincstelenekre szakad, az emberek arra kényszerülnek, hogy min-den adódó alkalmat megragadjanak egy stabilabb státuszpozíció elérésére, és ebben a küzdelmükben a hatalom és a vagyon látható vagy rejtettebb szim-bólumaira támaszkodnak. A családi ház elhelyezke-dése, mérete, külső jegyei és átalakított belső tere kiváló helyszínt kínálnak az új társadalmi egyenlőt-lenségek kifejezésére, még akkor is, ha a szemioti-kai kódok folyamatosan változnak. A szocialista stí-lusú lakásokat lenézik és minden korábbinál jobban hibáztatják a különböző társadalmi problémák ki-fejlődéséért, miközben az önálló, kertés családi ház nyíltan átpolitizált módon társadalmi ideállá vált: „nemcsak ház a családi ház” (Kopátsy 1996). Ily mó-don míg korábban azt tartották eszményinek, ha az ember modern lakásban él, és a hét végét a vidéki házában vagy városszéli telkén tölti, addig most aki csak teheti, kiköltözik a városi lakásból a természet-be, állandóan lakott kertés házba, és inkább autó-val jár munkába. Az elszegényedő családok ugyan-akkor eladják a telkeiket, mivel nem tudják már meg-fizetni a karbantartó javításokat vagy nem engedhe-tik meg az utazást – és a városban szigetelődnek el. A közöttük levő réteg családjai pedig lakásfelújítá-

sokkal próbálkoznak: kicserélik az előregyártott egyenajtókat egyénies, faragott ajtókra, átraknak néhány falat, vagy egyszerűen csak átfestik a lakást.

Dunaújvárosi terepmunkám során gyakran meg-lepett, hogy a magukat átlagos fizetésűnek, középsz-tálybelinek tartó emberek milyen drága és nagy mennyiségű építőanyagot építenek be új házukba, lakásukba vagy használnak fel tetőtérbeépítésük so-rán. Az 1990 után épült házak átlagos mérete na-gyobb, mint amit egy négyszemélyes család számá-ra kényelmesnek tartanak a *Habitat for Humanity* alapítvány felmérései (122 m²). Az emberek hajlan-dóak más területeken áldozatokat hozni csak azért, hogy a lehető legjobb anyagokat szerezhessék be, olasz csempéktől az amerikai padlófűtési rendszere-kig (*Magyar Nemzet*, 1996. november 15.). Még a pa-nelházakban maradók is, amikor utolsó megtakarí-tásukat lakásfelújításba fektetik, arra törekszenek, hogy pénzükért a lehető legjobb minőségű anyago-kat szerezzék be. Gyakran elcsodálkoztam a lakás méretén, a felhasznált anyagok minőségén, a fürdő-szobák számán, és amikor vendéglátóim észrevették ezt, rendszerint azzal válaszoltak, hogy „nálatok Amerikában ez normális, nem?”. A házépítésnek és lakberendezésnek szentelt folyóiratok népszerűsége azt mutatja, hogy az otthon az identitással kap-csolatos fantáziálás egyik fontosabb terepét és tár-gyát jelenti; ezek a fantáziavilágok azonban nemcsak a nagyon gazdagok számára létezhetnek. A négy leg-nagyobb lakberendezési magazin (összesen több, mint háromszázezer olvasóval) mindegyikében ta-lálható olyan rovat, mely a magyar lakosság tíz szá-zalékát kitevő panellakók számára kínál lakásfelújí-tási ötleteket: *Varázslat 67 m²-en* vagy *Panelluxus* címe-kkel. Mindegyik folyóiratban van olyan rovat, mely pénzkímélő, önerőből megvalósítható megol-dásokat tartalmaz azok számára, akik például „meg-unták a régi fürdőszobájukat” és újracsempéznék azt. „Maradjunk a realitások talaján. Nem mindenki tőke-pénzes a bankban, nem nyer mindenki nagyobb összeget a lottón, vannak akik a havi fizetés szűk ke-retei között élnek” (*Családi Ház*, 1997: 38).

De vajon miért költenének annyi pénzt az embe-rek egy lakásbelső átalakítására, ha a szűkebb csa-ládi körön kívül csak kevesen csodálhatják meg a felújított lakrészt, ha ez olyan nagy lelki, fizikai és anyagi megterhelést jelent a munkára vállalkozók számára, és ha annyi családi kapcsolat megy tönkre miatta? A lakásbelső sajátos jellege, elrendezése és minősége nem a lakás státuszszimbólumként mutoga-tásának lehetősége, hanem a személyes identitás és

A félbemaradt katolikus templom (Foto: Matthew S. Hull)

Az evangélikus templom, tervező: Nagy Tamás, 1996.

A dunaujvárosi kikötő főépülete

Az orvosi rendelő pre-posztmodern fogadóépülete,
(tervező: Ivánka András)

a jólét kialakítása miatt fontos. A lakásfelújítás normatív jellegét nem a szomszédokkal, hanem a *korral* való lépéstartás igénye határozza meg. A *Szomszédok* Lenke nénije a következő szavakkal indokolta tervét a panellakás felújítására: „ez lesz a mi lakásunk rendszerváltása”.

Az államszocialista korszak vége felé az emberek nagy része úgy érezte, hogy megtagadták tőlük azt a nyugati életszínvonalat, amihez európai nemzetként joguk van. Miután a különböző médiumok (televízió, film, folyóiratok, útikönyvek) és egyedi tárgyak segítségével alakították ki fogalmukat a nyugati életstílusról, a szocialista és kapitalista rendszer közötti különbség alapvetően a tárgyi kultúrában vált kitapinthatóvá. Az államszocialista tömegtermelés a mennyiséget hangsúlyozta a minőség felett, annak érdekében, hogy mindenki számára lehetővé tegye bizonyos fogyasztási javak megvásárlását, de ezeknek a javaknak a nyugatiakéhoz képest „alacsonyabbrendű” minősége a szocialista rendszer alacsonyabbrendűségét is szimbolizálta. A kiváló nyugati termékek nemcsak egyszerűen egy fejlettebb termelési rendszert képviseltek, hanem egy olyan életmódot is, mely az emberi méltóság tiszteletben tartását tükrözte. Mint tudjuk, sokan úgy képzeltek, hogy a szovjet csapatok visszavonulásával és a piaczgazdasági rendszer kiépítésével az Európához csatlakozás elől minden akadály elgördül. Ez nem történt meg. A nyugati fogyasztási javakat az tette különlegessé és vonzóvá, hogy nem voltak részei a megélt valóságnak, és hogy egy varázslatos világ ikonjaiként voltak képesek szolgálni – mint a *Chesterfield* amerikai cigaretta a *Csinibaba* című filmben. Most, amikor a nyugati cikket minden kirakatban meg lehet találni, csak azok élvezhetik birtoklásukat, akik meg tudják venni azokat. A legtöbben kínkeservvel képesek csak fenntartani a korábban megszokott és megkívánt életszínvonalat, és csak abban reménykednek, hogy egyszer megnyerik az ötöst a lottón. Mindeközben szembesülnek egy másik életforma és életszínvonal tárgyi és intézményi kultúrájával: az új butikokkal és bevásárlóközpontokkal, benzinkutakkal és luxusautókkal, újonnan épített házakkal és látványos tetőtérbeépítésekkel. Ezek a terek, Michel Foucault kifejezésével élve, *heterotópiák*: olyan terek, melyek tükrözik az őket körülvevő világ értékeit, de ugyanakkor ellentettjei is azoknak (Foucault 1977). A dunaújvárosi heterotópiák olyan helyek, melyekben az elképzelt „normális világ” lé-

tezik, melyet körbefog és elszigetel a körülötte lévő abnormális világ. Ezek olyan zárványvilágok, melyekben minden gördülékenyen és hatékonyan működik, és melyekben megnyugvást lehet nyerni a külső világ zűrzavarától: a munkahelyi idegességtől, a fizikai és pénzügyi kényszerek sokaságától, a bürokratikus ügymenetektől. A heterotópiák olyan helyek, melyek kielégítik az emberek vágyát az élet anyagi jóléttel kibélelésére, melyek olyan szintű kényelmet, luxust, méltóságot biztosítanak, amelyet egy európai állam huszadik század végén élő állampolgára megérdemel.

Az államszocialista időszakhoz hasonlóan most is elégedetlenek az emberek az őket körülvevő társas világ veszekedései, konfliktusai, igazságtalanságai miatt, és megerősödik a befelé fordulás, a magánéletbe visszavonulás tendenciája is. Az anyagi világ átalakítása lehetővé teszi, hogy az otthon falai között a kívánt „normális élet” mikrokozmoszát hozzák létre maguk számára, hogy azzal az Én vágyainak tükrét adják. Az ilyen átalakítások formailag is folytonosak az államszocialista időszak gyakorlatával: követik a nyugati divatirányzatokat, de a globális trendek sajátos jelentőséget nyernek a magyarországi kontextusban. Miközben az emberekben erősödik a nosztalgia érzése az „átkosban” tapasztalt biztonság és mérsékelt kényelem iránt, a folyóiratokban és a magánbeszélgetésekben a házformák és lakásbelső leírásai továbbra is szimbolikusan ellenpontozzák az államszocializmus modernista, funkcionális esztétikáját. Az új formák és stílusok iránti vágy diskurzusát modernnek és felvilágosultnak tekintik; ez a diskurzus implicit kritikáját adja a már nem létező szocializmusnak és az emberi természet szocialista fel fogásának. A legjobb minőségű építőanyagok iránti vágy mellett fontos érték a *nyitottság*, melyet a közfalak lebontása, az amerikai konyhák kiépítése, az ablakok kiszélesítése és a nyílt terepre költözés is reprezentál. A nyitottságot hangsúlyozó politikai diskurzusokkal egy hullámhosszon ezek a tevékenységek az államszocialista időszak klausztrófóbiás tereit és a lezárt határokat tagadják meg. A köröket, íveket, oszlopokat hangsúlyozó, gyakran aszimmetrikus megoldásokat a különböző lakberendezési folyóiratok „játékosnak” és „fantáziadúsnak” írják le: „Menekülés a szögletességből”, hangzik egy cikkcím. Az államszocialista időszak modernista esztétikája súlyosan félreértette az emberi természetet, melynek szüksége van a játékoságra és a képzeletre, miként a versengő büszkeségre és az abból származó öröme is. Az államszocializmust nemcsak a rossz

minőségű árukkal, hanem a mesterkéltséget és csinátságot, a természet kizsákmányolásával is azonosították – ennek megfelelően az építkezésben felhasznált anyagoknál gyakran hangsúlyozzák azok „természetességét”. Azonban ez nem „visszatérés a természetbe”, az egyszerűbb életbe, hanem inkább előrelépés a „magasabbrendű” természet felé, melyben a civilizált, modern életvitelt a természetes anyagok és antikolt felületek modern technológiával való ötvözése jelenti: a nádtetőket gyulladásnak ellenálló és beázástól védő vegyi anyagokkal kezelik, a rusztikus érdes felületűnek tervezett olasz burkolólapot pedig a legújabb tűzálló bevonattal gyártják. Fontos végül az is, hogy az emberek vágyanak a különbözőzésre, az egyéniességre és az egyformaság felborítására. Egy Dunaújvárosban megjelent lakáskultúrával foglalkozó cikk nyilatkozója ezt így magyarázza: „Hódít a másság, a különység, az enyém ne legyen olyan, mint a szomszédé. [...] Kitörés a szürkeségből, a megszokásból, a panelreng-

tegből. Ha kívülről nem tehetem meg, legalább belülről varázsoljam el, látszódjon az egyéniségem. Nem akarok tömegszállást, otthont akarok, igazit, ahol nemcsak a testem, hanem a lelkem is megpihenhet! Az én házam, az én váram” (*Dunaferr*, 1995:8).

Az anyagi környezet átalakítása nem ad biztosítékot arra, hogy harmonikus, békés családi életet hoz létre. Mégis azt ígéri, hogy képes csillapítani a világgal kapcsolatos kiábrándultság és csalódottság érzetét: „kibékülést [kínál] a világgal, önmagunkkal, hogy mégsem kell tehetetlenül nézni mások – esetleg látszólagos – jómódját. A panelfalak között is teremthetünk magunk számára egy kis szigetet” (*Dunaferr*, 1995:8). Az interneten, a rádiótelefonon, a nemzetközi piacon használható hitelkártyákkal sokan elérhetik azt, hogy kapcsolatot tarthatnak a külvilággal, és megkerülhetik közvetlen környezetük „abnormális” világát. A lakosság többsége számára ez mégis csak illúzió marad.

Jegyzetek

1. *Dunaújvárosi Hírlap*, 1997. június 3.
2. A nyugati életszínvonal elérése és túlszárnyalása a hrucsovi és kádári rendszerek legitimitációjának egyik legfontosabb bázisa volt, melytől az eredményezte, hogy a hatvanas évek elejétől kialakult egy sajátos szocialista fogyasztói kultúra (lásd Vörös 1997).
3. A családi házakkal kapcsolatos vita évtizedeken keresztül tartott (lásd Major és Oskó 1981). Még a *Sztálinváros* 1956. október 23-i számának címlapján is található egy cikk arról, hogy az állam előregyártott elemekből készült kis-méretű, modern családi házakat akar építeni.

4. Miközben a városi értelmiségiek banki betétekben és értékpapírokban tartják megtakarításaikat, addig a lakosság többsége továbbra is az otthon tartott készpénz formáját kedveli, vagy közvetlenül a házba és a lakásba fekteti azt. Az ingatlan a megtakarítások messze legkedveltebb formája (*Népszabadság*, 1996. június 6.), és az ingatlanok között is különösen a kertes, önálló családi ház (*Ingatlanpiac*, 1996. május 28.).
5. Bankok például csak olyan ház építésére adnak hitelt, amelyben az építő nem szándékozik állandó lakosként bejelentetten lakni. A bank egy hétféle házat sokkal könnyebben lefoglalhat ugyanis, mint egy olyan házat, melyben laknak emberek.

Irodalom

Callmeyer Ferenc és Rojkó Ervin (1972): *Hétféle ház – nyaralók*. Budapest: Műszaki Kiadó.

Foucault, Michel (1986): „Of Other Places. Article from lecture notes given in 1967.” In *Diacritics*, 16(1):22–27.

Kopátsy Sándor (1996): „A Családi Ház nemcsak ház.” In *Családi Ház*, 2: 86.

Lampland, Martha (1991): „Pigs, Party Secretaries, and Private Lives in Hungary.” In *American Ethnologist*, 18(3):459–479.

Major Máté és Oskó Judit szerk. (1981): *Új építéset, új társadalom, 1945–1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból*. Budapest: Corvina.

Miller, Daniel (1994): *Modernity: An ethnographic Approach*. Dualism and Mass Consumption in Trinidad. Oxford: Berg.

S. Nagy Katalin (1997): „Fogyasztás és lakáskultúra Magyarországon a hetvenes években.” In *Replika*, 26:47–53.

Simmel, Georg (1990 [1901]): *The Philosophy of Money*. London and New York: Routledge.

Vörös Miklós (1997): „Életmód, ideológia, háztartás: A fogyasztáskutatás politikuma az államszocializmus korszakában.” In *Replika*, 26:17–30.

Folyóirat- és napilapcikk

Dunaújvárosi Hírlap, 1997. június 3.
 „Az én házam, az én váram.” *Dunaferr Hetilap*, 1995.
 „Megtakarításaink természete.” *Népszabadság*, 1996. június 6.

„Otthonteremtés. Erejük felett építkeznek a családok: Kalákában egy négyzetméter negyvenezer forint.” *Magyar Nemzet*, 1996. november 15.